

Obr. 1 Král Niuserre a někteří z jeho současníků (autor koláže V. Dulíková) / Fig. 1 King Nyuserre and some of his contemporaries (author of the collage V. Dulíková)

Vláda panovníka Niuserrea: období transformace

Veronika Dulíková

Mnoho hrodek objevených v minulém či současném století v Abúsíru je spojeno s panovníkem Niuserreem, který vládl v polovině 5. dynastie. Německý tým vedený Ludwigem Borchardtem na počátku 20. století prozkoumal jednak pyramidový komplex samotného panovníka, jednak se mu podařilo objevit také hrobky členů Niuserreovy rodiny a několika významných hodnostářů tehdejší doby, například Veserkafancha (AC 5), Tepemancha (AC 7) a Chamerernebtej (AC 10) (Borchardt 1907). Největší nekrálovská mastaba v Abúsíru, kterou si nechal postavit Niuserreův vezír Ptaššepes, přilákala pozornost československých vědců v roce 1960. Od té doby bylo na české archeologické koncesi objeveno několik dalších posmrtných příbytků Niuserreových současníků, jako například hrobkový komplex Neferovy rodiny (AS 68d) (Bárta 2013a) a mastaba královského kadeřníka Anchirese (AS 98) (Dulíková *et al.* v tomto čísle). V období vlády krále Niuserrea nastal nespočet změn v různých oblastech (společnost, náboženství, správa země, architektura hrodek atd.), které se odrážely v hrobkách úředníků, a mohou tak napomoci poznat a lépe porozumět tehdejší společnosti v době proměn. Právě na důkladné analýze více než stovky hrodek vysoce postavených osob žijících v tomto klíčovém období je založen předkládaný příspěvek (obr. 1). Jako nástroj pro analýzy posloužila *Maat-base*, databáze zahrnující osobní jména, tituly a rodinné vztahy více než 4 500 osob žijících v období Staré říše.¹

Ačkoli je Niuserre (obr. 2) řazen mezi nejvýznamnější panovníky období Staré říše, o jeho roli v historii egyptského státu je stále známo velmi málo. Egyptské zemi vládl v polovině 5. dynastie asi 30 let (2402–2374⁺²⁵ př. Kr., Hornung – Krauss – Warburton 2006: 491; Verner 2001: 401–404; Verner 2014: 61). Niuserre nastoupil na trůn

po svém náhle zesnulém bratru Raneferefovi a nechal si postavit pyramidový komplex na rodinném pohřebišti v Abúsíru (více k pyramidě viz Borchardt 1907; Verner 2008: 245–250) (obr. 3). Jednalo se o poslední zádušní královský komplex v této části nekropole. Další důležitou stavbou, jež symbolizovala Niuserreovu moc, byl

jeho sluneční chrám ☉ $\frac{\text{zpr}}{\text{ib-R}}$ „Reovo potešení“. Představuje jednu ze šesti doložených památek tohoto typu a zároveň nejlépe dochovanou (Bissing – Borchardt 1905). Chrám se rozkládal v dnešním Abú Ghurábu, asi 1 200 m severně od panovníkovy pyramidy. Pozůstatky výzdobného programu kdysi monumentální stavby zachycují Niuserrea během svátku *sed*, rituálu oslavujícího znovuzrození králové moci (Bissing – Kees 1923 a 1928; Janák – Vymazalová – Coppens 2011; Nuzzolo 2015). Niuserre se nesoustředil pouze na své vlastní stavební projekty. Dokončil hrobky a přilehlé struktury svých přímých předchůdců (rodičů a bratra) a angažoval se také v zádušních kultech svých vzdálenějších předků vládnoucích ve 4. dynastii a pohřbených v Gíze (Nolan 2012).²

Po své smrti byl Niuserre uctíván jako „svatý“ a stal se integrální součástí společenské paměti a náboženských tradic v memfidské oblasti (Morales 2006). Jeho následníci na trůnu zanechali na Niuserreově pyramidovém komplexu komemorativní nápisy, Džedkare restaurační text a Pepi II. zápis o svém svátku *sed* (Borchardt 1907: 157–159, Abb. 131–132). Jméno Niuserreova pyramidového komplexu $\left(\text{☉} \frac{\text{zpr}}{\text{ib-R}}\right) \frac{\text{Mn-šwt-Ny-wšr-R}}$ „Trvalá jsou místa Niuserreova (kultu)“, jako by předznamenalo jeho nesmrtelnost ve smyslu jejího aktivního udržování po několik dlouhých desetiletí až do Střední říše. Niuserreovo jméno bylo navíc zaznamenáno

Obr. 2 Kráčeující socha krále Niuserrea (Egyptské muzeum v Káhiře, JE 36707) (foto M. Frouz) / Fig. 2 A striding statue of King Nyuserre (Egyptian Museum in Cairo, JE 36707) (photo M. Frouz)

v královských seznamech a jeho sochy byly umístěny do síní předků v chrámech Nové říše.

I přestože je panovníku Niuserreovi a době jeho vlády věnována v posledních letech pozornost, stále se podařilo poodkrýt jen málo. Miroslav Verner se tímto významným vládcem zabýval v rámci svého díla *Sons of the Sun: Rise and Decline of the Fifth Dynasty*, které analyzuje období 5. dynastie skrze prizma panovníků (Verner 2014). Soustředil se především na stavby vztahující se k živým a zesnulým vládcům, instituce spojené s královským úřadem, historické prameny, královská jména, chronologická data, příslušníky královské rodiny, nejvýznamnější události a význačné úředníky.

Na inovace v období Niuserreovy vlády jako první upozornil Miroslav Bárta, byť primárně zkoumal zavedení novinek do architektury nekrálovských hrodek (Bárta 2005). Do té doby připisovali někteří badatelé změny v nejrůznějších oblastech panovníku Džedkareovi a jeho reformám (Baer 1960: 274; Kanawati 1980: 14). Bárta se následně věnoval období Niuserreovy vlády v širším kontextu – například v rámci teorie přerušovaných rovnováh identifikoval pět skokových období ve Staré říši; Niuserreova vláda představuje jedno z nich (Bárta 2015: 12) – a zaměřil se na některé aspekty králova panování (Bárta – Dulíková 2015).

Žádná práce dosud nepojednává o zásadním období Niuserreovy vlády z komplexního hlediska. V rámci svého výzkumu, nahlížejícího dobu Staré říše z rozmanitých zorných úhlů, se však několik badatelů nepřímo dotklo období poloviny 5. dynastie. Z jejich poznatků je zřejmé, že Niuserreova vláda představovala mezník v mnoha aspektech:

- redefinování funkčnosti nekrálovské hrobky ve spojitosti s novými architektonickými prvky (např. Jánosi 1999: 34–37; Chauvet 2008: 45; Bárta 2005),
- ekonomické aspekty a vlastnictví půdy (Helck 1956, 1994 a 1997),
- výzdobný program staroříšských hrodek a nové výjevy na jejich stěnách odrážející moc vysoce postavených hodnostářů (Harpur 1987),
- datační kritéria v období Staré říše (Cherpion 1989),
- proměny v náboženské sféře, zavedení nového hlavního boha Usira a několika tzv. menších božstev (např. Begelsbacher-Fischer 1981; Mathieu 2010; Smith 2017),
- sofistikovaná administrativní struktura (Strudwick 1985),
- prostorová distribuce hrodek úředníků odrážející společenské vzorce a administrativní hierarchii tehdejší doby (Roth 1988: 210),
- postupný nárůst finančních zdrojů úředníků (Kanawati 1977),
- nová koncepce nepravých dveří, brány z onoho světa (Strudwick 1985: 9–52),
- nová podoba hrobové výbavy úředníků (např. kamenné nádoby, Jirásková 2017; Odler – Dulíková 2015),
- zintenzivnění královské činnosti v provinciálních chrámech v Horním Egyptě (Bussmann 2010: 509),
- vytvoření skupiny lidí *meret*, kteří představovali stálou pracovní sílu využívanou různými institucemi (Papaizian 2012: 87–100), atd.

Obr. 3 Niuserreův pyramidový komplex. Pohled od západu, z vrcholu Neferirkareovy pyramidy (foto M. Frouz) / Fig. 3 Nyuserre's pyramid complex, a view from the west, from the top of Neferirkare's pyramid (photo M. Frouz)

Některé inovace systému či doklady nalezené na nečekaných místech bývají v egyptologické literatuře tradičně chápány jako snahy daného krále se legitimizovat. Dalším vysvětlením jsou dynastické třenice a boj o trůn; to vše bez zasazení do širšího kontextu. Jinak tomu není ani v případě Niuserreovy vlády. Třebaže byl vědecký zájem o společnost a administrativu Staré říše vždy značný, stále chybí identifikace jednotlivých procesů, které vedly ke změnám a inovacím. Jejich výzkum je klíčový, neboť rozšiřuje současné znalosti o měnící se společnosti doby stavitelů pyramid, jejím dynamickém vývoji a dalších doprovodných aspektech.

Cílem tohoto článku je především postihnout změny, které v období Niuserreovy vlády nastaly, jejich možné příčiny a souvislosti spíše než vytvořit syntézu známých historických faktů. Jelikož mapování i nadále pokračuje, není prozatím možné celou spletitou škálu transformace popsat a zachytit charakter všech změn. Jednotlivé výzkumné směry založené na důkladné analýze nekrálovských hrobek (titulatura úředníků, obětní formule, nepravé dveře atd.) tak budou ilustrovány na příkladech výrazných proměn či inovací (zdroj: databáze *Maat-base*).

Proměna společnosti: Legitimizace vysokých hodnostářů skrze sňatky

Důležitost několika hodnostářů a jejich rodin byla v polovině 5. dynastie zesílena prostřednictvím sňatků s královými dcerami (pro detailní přehled princezen provdaných mimo královskou rodinu viz Dulíková 2016: 19–55; Bárta – Dulíková 2015: 36–41). Společenské a politické

postavení těchto mužů bylo upevněno, stali se privilegovanými. Každý takový svazek může být považován za doklad propojení krále a hodnostáře a za reflexi postupné proměny distribuce moci. Jednalo se o nový typ sociálních vazeb, který před 5. dynastií není doložen.

Přestože nebude nikdy možné rekonstruovat genealogie jedinců nekrálovského původu žijících v době 5. dynastie, kteří za manželku pojali královskou dceru, je zřejmé, že vysoký úřednický post budoucích manželů nebyl pro princezny (potažmo krále) jedinou motivací k sňatku. Významnou roli taktéž hrálo celkové postavení rodiny jejich choťů. V takových případech byl manžel princezny vždy *z3fšmsw*, tj. nejstarší syn z mocné rodiny. Například Sanchutah, nejstarší syn vysoce postaveného kněze Achethotepa (Ziegler *et al.* 2007), si vzal princeznu Nubibnebtet. Sešemnefer III. (G 5170), představitel třetí generace Sešemneferů – rodiny, jejíž členové zastávali pozice v rámci resortů královských prací a královských dokumentů, se oženil s princeznou Hetepheres. Sešemnefer III. byl nejstarším synem vezíra Sešemnefera II. (G 5080, Bruner-Traut 1995; Altenmüller 2008). Vezír Pthahšepes pojil za manželku Chamerernebtet (Verner 1977; Dulíková 2017) a i další vezír Sechemanchptah se oženil s princeznou Bunefer (G 7152, Badawy 1976: 15–24). Jiný vysoce postavený hodnostář, „představený všech královských prací“ a „představený expedic“ Chufuchaf II. si vzal princeznu Chentkaus (G 7150, Simpson 1978: 21–27). O titulatuře manžela nedávno objevené „královské dcery z jeho těla“ Šeretnebtet, jenž byl pohřben s několika svými dětmi ve skalní hrobce AS 68c v jižním Abúsíru

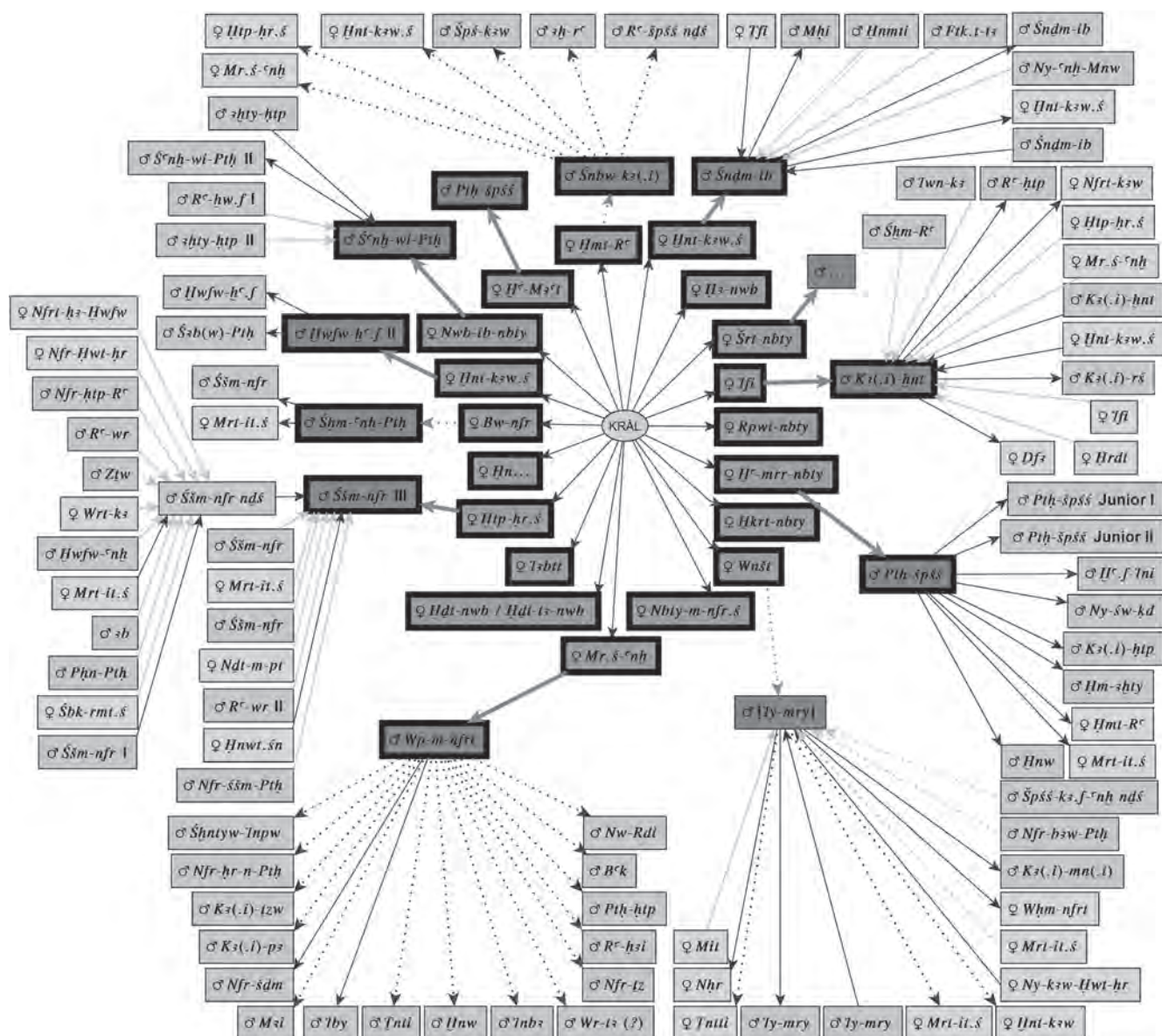
(Vymazalová – Dulíková 2012 a 2013), není bohužel známo nic. Výzdoba hrobky byla porušena a pohřební výbava poničena či ukradena již ve starověku. Ani jméno, ani titul Šeretnebtjina muže se nedochovaly. Jeho výtečně opracovaný sarkofág, rozměry pohřební komory a hrobky však vypovídají o společenském statusu tohoto hodnostáře: Na základě prostorového umístění hrobky v rámci jižního Abúsiru může být považován za člena vlivného rodinného klanu (více k okolním hrobkám např. Bárta 2013a).

Distribuce držitelů titulu „králova dcera“ navíc vždy ukazuje, že do každé z výše uvedených rodin byla s takovým titulem provdána pouze jedna žena. To by mohlo indikovat, že jeden takový sňatek v dané rodině mohl být dostačujícím pro upevnění politických aliancí mezi králem a silnými rodinami nekrálovského původu (elitami). Situace může být vizualizována na schématu připomínajícím slupky cibule s králi 5. dynastie uprostřed (obr. 4). Přestože žádný z pramenů explicitně neuvádí jméno otce

královských dcer, časové zařazení nepřímo naznačuje, že jejich otcem mohl být právě panovník Niuserre. Nejvnitřnější slupka představuje královské dcery, které byly provdány mimo královskou rodinu. Druhý kruh představuje manžele princezen; jejich děti a sourozenci zobrazení ve třetí slupce na periferii grafu. Vizualizace jasně ukazuje zóny vlivu a krále jako distributora moci v zemi. Panovník se tak na jedné straně stal příbuzným vysoce postavených rodin nekrálovského původu, a tím si je zavazoval loajalitou. Na druhou stranu byla moc mužů či jejich rodin zesílena prostřednictvím manželských svazků se členkami královské rodiny, a díky tomu vzrostlo i jejich postavení v rámci společenského žebříčku.

Inovace ve správě země

Změny, které se odehrávaly v polovině 5. dynastie, se dotkly také správního systému země. Obecně lze říci, že

Obr. 4 Schéma „cibulových slupek“ s králem ve středu znázorňuje distribuci moci mezi vlivnými rodinami nekrálovského původu prostřednictvím sňatků s princeznami; král – princezny – jejich manželé – jejich děti a sourozenci (vizualizace R. Mařík) / Fig. 4 The “onion layers” layout with the king in the centre represents the distribution of power among influential families of non-royal origin through marriages to princesses; king – princesses – their husbands – their children and siblings (visualization R. Mařík)

vzrostlo množství a stratifikace administrativních titulů. V kontrastu s předchozím obdobím rostla titulatura vysoce postavených úředníků jak v délce, tak v pestrosti. Vývoj takto reflektoval proměnu participace na moci. Šest titulů symbolizujících tzv. šest pilířů administrativy se stalo základní součástí vezírské titulatury od poloviny 5. dynastie: *imy-r3 k3t nbt (nt) nšwt*, „představený všech královských prací“, *imy-r3 zš(w) (w) (nw) nšwt*, „představený pisařů královských dokumentů“, *imy-r3 hwt wrt 6*, „představený šesti soudních dvorů“, *imy-r3 prwy-hd*, „představený obou pokladnic“, *imy-r3 šnwty*, „představený obou sýpek“ a *imy-r3 šm(w)*, „představený Horního Egypta“ (např. Strudwick 1985). Osoby, které se na správu země podílely, získaly výsadu nosit nejruznější epiteta, jež vyjadřovala panovníkovu důvěru a byla přidávána k titulatuře úředníků, například *imy-ib (n) nb.f*, „oblíbenec svého pána“ (Jones 2000: 44, no. 231), *irr mrrt nb.f*, „ten, který činí, co si jeho pán přeje“ (Jones 2000: 338–339, no. 1250), a varianty „bezpečnostní prověrky“ *hry-šst3* (Rydström 1994), jako například *hry-šst3 n wd(t)-mdw nbt nt nšwt*, „ten, který uchovává tajemství všech královských nařízení“ (Jones 2000: 617–618, no. 2265) nebo *hry-šst3 n pr-dw3t*, „ten, který uchovává tajemství ranního domu“ (Jones 2000: 620–621, no. 2275), atd.

V rámci přestavby administrativy byl v hlavním městě vytvořen úřad *imy-r3 šm(w)*, „představený Horního Egypta“ (např. Brovarský 2013; Strudwick 1985; Martin-Pardey 1976). Vytvoření tohoto oddělení, které bylo začleněno do agendy vezírů, bylo zřejmě výrazem úsilí efektivněji spravovat území Horního Egypta a zároveň zřídít jednu platformu pro co největší využití nerostného materiálu, rostlinných, živočišných a lidských zdrojů. Jednoduše řečeno, vše, co Horní Egypt mohl nabídnout, mělo být využito. V souladu s tímto přístupem se zintenzivnila královská činnost v provinciálních chrámech v polovině 5. dynastie jako důsledek panovníkova zájmu o oblast Horního Egypta. Provinciální chrámy navíc sloužily jako komunikační kanály mezi královskou rezidencí a jednotlivými částmi Horního Egypta. Lokální elity spojené s provinciálními chrámy představovaly styčnou plochu symbiotické povahy mezi hlavním městem a periferním prostředím (Bussmann 2010: 5, 9). Následkem snahy o co největší efektivitu začali být důležití úředníci pohřbíváni v provinciích mezi 9. a 20. nomem, kde se nacházela nejurodnější oblast Egypta (Kanawati 1980: 6–7, 128).

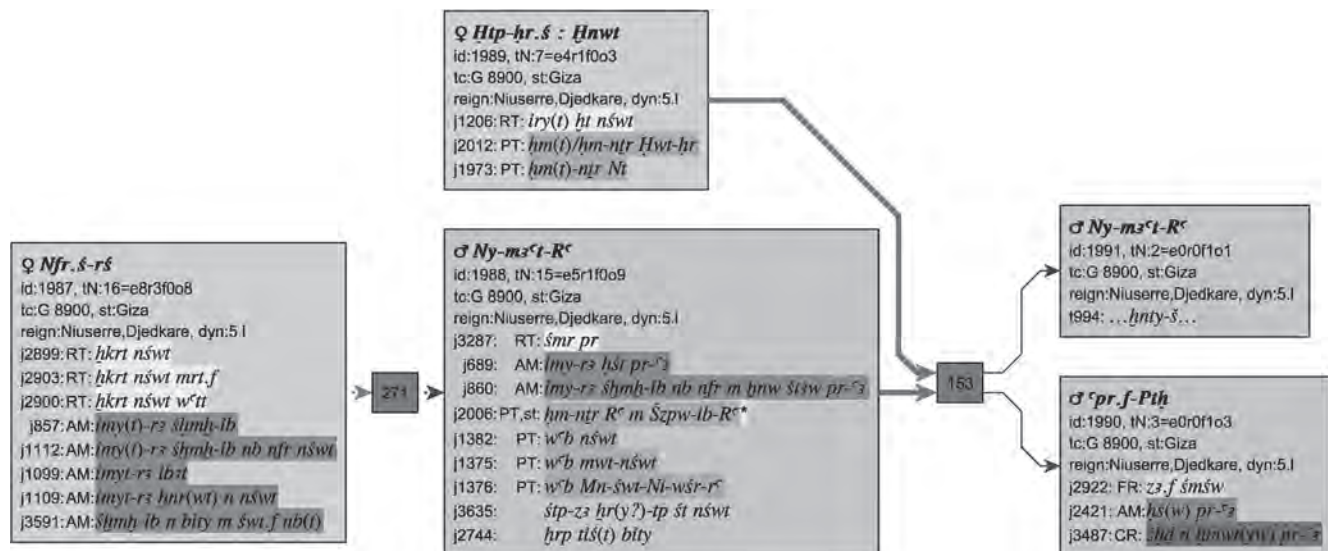
V tomto období se začíná objevovat také mnoho dalších titulů spojených s exploatací rostlinných a živočišných zdrojů země. Například titulatury vysokých hodnostářů sloužících Niuserreovi, Ceje (Sakkára, No. 60 = = D 22, Epron – Daumas 1939; Steindorff 1913) a Nikaarea (Sakkára, Strudwick 1985: 107–108, no. 80; Andreu 1997), několik takových titulů zahrnovaly. Obsáhla Cejova titulatura prozrazuje, že stál v čele dvou pilířů státní správy: v organizaci královských prací jako *imy-r3 k3t nbt (nt) nšwt*, „představený všech královských prací“, a královských dokumentů jako *imy-r3 zš(w) (w) (nw) nšwt*, „představený pisařů královských dokumentů“. Široké spektrum Cejových pracovních činností bylo spojeno s rostlinnými a živočišnými zdroji, například *imy-r3 šn-3 nb*, „představený veškeré vegetace“ (Jones 2000: 250, no. 904), *imy-r3 b nb*, „představený všeho dobytka“

(Jones 2000: 78, no. 338), *imy-r3 hrt*, „představený posvátných zvířat“ (Jones 2000: 192, no. 720), a *imy-r3 zš*, „představený drubežního jezírka“ (Jones 2000: 205–206, no. 767). Nikare byl zaměstnán převážně v oddělení sýpek. Jeho další pracovní aktivity souvisely s živočišnými zdroji. Byl *imy-r3 3pdw*, „představeným drubeže“ (Jones 2000: 52, no. 258), *imy-r3 bityw nb(w)*, „představeným všech včelařů“ (Jones 2000: 109–110, no. 446), a *imy-r3 nw(w) nb(w)*, „představeným lovců“ (Jones 2000: 152, no. 587). Oba úředníci byli také zapojeni do spravování okrajových oblastí ve funkci *imy-r3 ph(w)w*, „představený mokřin“ (Jones 2000: 134–135, no. 526), a *imy-r3 Hwt-ih(w)t*, „představený Hutihut, hlavního města 3. nomu Dolního Egypta“ (Jones 2000: 162–163, no. 623). Kromě uvedeného pracoval Cej také v přímé blízkosti krále, neboť několik jeho titulů prozrazuje činnost spojenou s panovníkovým soukromím, například *imy-r3 hkrw nšwt nb*, „představený všech královských regálií“ (Jones 2000: 201, no. 75), a *hwp ir(w) šn nšwt*, „představený královských kadeřníků“ (Jones 2000: 700, no. 2557).

Titul *hm-ntr M3t*, „kněz *hem-nečer* bohyně Maat“ (Jones 2000: 516–517, no. 1930) představuje další významné pojitko s proměnami v období poloviny 5. dynastie. První nositelé titulu „kněz *hem-nečer* Maat“ zastávali vysoké posty: vezír Vašptah Isi (No. 24 = D 38); vysoce postavený kněz Ptahšepses (C 1), manžel princezny Chamaat (v překladu „Necht“ se zjevuje bohyně Maat“); Veserkafanch (AC 5), jenž byl zaměstnán jako „představený všech královských prací“ a pohřben v bezprostřední blízkosti Niuserreovy pyramidy v Abúsiru (Borchardt 1907: 28, 109–116); „představený královských prací“ a „představený expedic“ Chufuchaf II. (G 7150) se oženil s princeznou Chentkaus (Simpson 1978: 21–27) atd. Životopisný nápis v mastabě vezíra Vašptaha v Sakkáře (No. 24 = D 38) prozrazuje, že zemřel v době vlády panovníka Neferirkarea (Picardo 2010). Dlouhověký kněz Ptahšepses zeznul za Niuserrea. Je tedy zřejmé, že titul „kněz *hem-nečer* Maat“ byl zaveden někdy před Niuserreovou vládou. Nejvyšší výskyt nositelů tohoto titulu je doložen od poloviny 5. dynastie do počátku 6. dynastie. Jednalo se asi o 84 jedinců výhradně mužského pohlaví, vysoce postavených hodnostářů, kteří byli nejčastěji vezíry nebo úředníky, jejichž pracovní činnost byla provázána se soudnictvím (zdroj: databáze *Maat-base*).

Příbuzní v administrativních funkcích

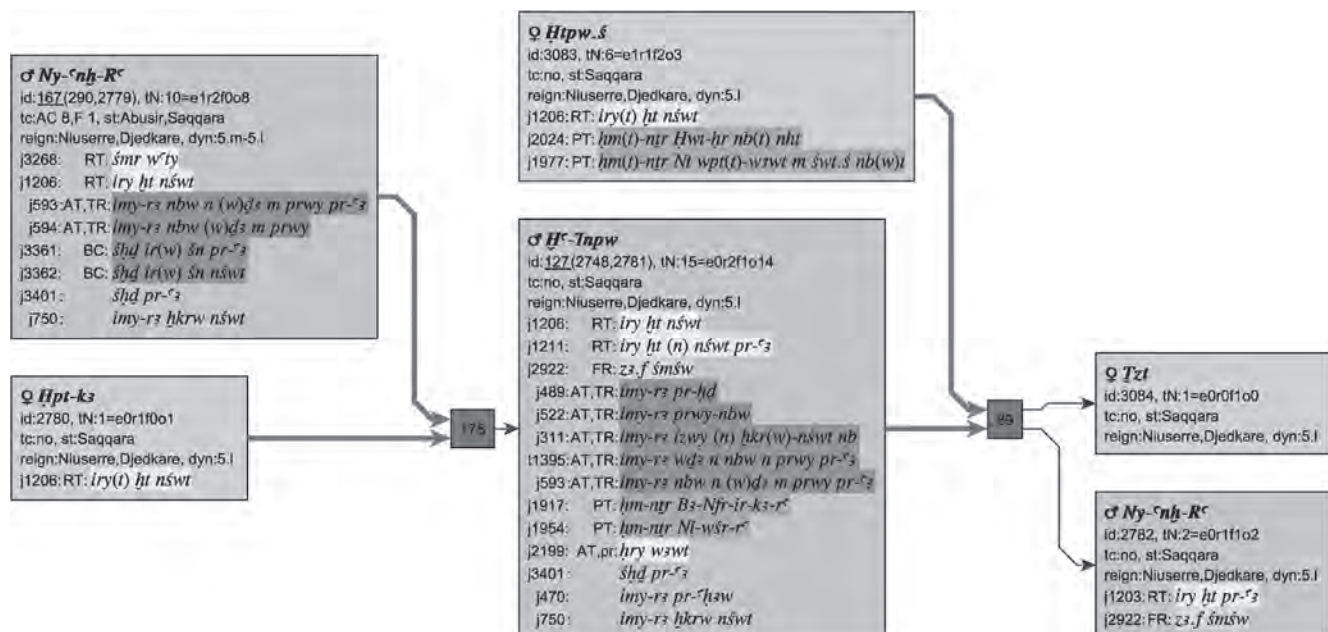
Většina starověkých Egyptanů na všech úrovních společenského žebříčku nechala vyobrazit příslušníky své rodiny či alespoň nejstarší syny ve svých hrobkách. Případně si potomci stavěli hrobky v těsné blízkosti rodičů (tzv. jádrová pohřebiště). Tato praxe odrážela důležitost rodinných vazeb v období Staré říše, potažmo ve starém Egyptě, jež byla po celá tisíciletí velmi stabilní (Campagno 2009). Příbuzenství bylo také rozhodujícím faktorem v dědičnosti úřadů, funkcí a profesí, tzv. nepotismu (Linhart *et al.* 1996: 682).³ Analýza zaměřená na dědění postů v 5. dynastii je založená na speciální metodě monitorující přenos úřadů a funkcí z otce na syna, vyvinuté v mezinárodní spolupráci egyptologa a kybernetika (Dulíková – Mařík 2017).

Obr. 5 Rodina Neferesres, představené tanečních a hudebních interpretů krále. Neferesresino zaměstnání v blízkosti panovníka mohlo ovlivnit zaměstnání jejího syna Nimaatre a vnuka Apereftaha, neboť jejich tituly byly spojené se zábavou v královském paláci (vizualizace R. Mařík) / Fig. 5 The family of Neferesres, a female overseer of the dancing and musical performers of the king. Her proximity to the ruler might have been important for the occupation of her son, Nymaatre, and grandson, Apereftah, whose titles were connected with amusement in the royal palace (visualization R. Mařík)

Rodiny úředníků postupně upevňovaly své postavení v administrativě a ve vztahu ke králi. Porovnání velkého množství rodin a sfér, v nichž se nepotický systém objevil, ukazuje, že polovina 5. dynastie byla pro růst tohoto společenského fenoménu a jeho následný vývoj klíčovým obdobím. Přesun postů se v polovině 5. dynastie projevil jednak ve všech důležitých administrativních odděleních, jednak ve významných funkcích spojených se službou panovníkovi, tj. ve sféře péče o královo tělo, zábavu a regálie (obr. 5 a 6). Potomci těchto úředníků dokonce byli schopni

v rámci administrativy dosáhnout vyšších postů. Dědičnost vezirského úřadu je doložena od vlády Menkauhora či jeho následovníka Džedkarea. Význam rodinných vazeb se odrazil také v novém typu hrobek, tzv. rodinných hrobkách (Bárta 2005: 114–116). Stejně tak prostorová distribuce hrobek do určité míry zrcadlila společenské rozvrstvení dané doby. Nejstarší uspořádání tohoto druhu je situováno kolem Niuserreova pyramidového komplexu v Abúsíru; při něm byly vybudovány mastaby vysoce postavených hodnostářů včetně vezíra (Roth 1988: 210).

Obr. 6 Vizualizace Nianchreovy rodiny ukazuje šest osob ve třech generacích pohřbených v Sakkáre. Nianchre pracoval jako inspektor královských kadeřníků a představený zlata ve skladech Obou domů. Jeho nejstarší syn, Chainpu, vykonával tři stejné úřady jako jeho otec: jeden v oddělení pokladnic a dva v soukromí panovníka (vizualizace R. Mařík) / Fig. 6 A visual representation of Nyankhre's family shows six individuals in three generations buried in Saqqara. Nyankhre served as an inspector of royal hairdressers and as an overseer of gold of the magazine in the Two Houses. His eldest son, Chainpu, inherited three offices from his father, one in the department of the treasury and two in the privacy of the king (visualization R. Mařík)

Náboženské inovace: nové velké božstvo

Všudypřítomné změny v polovině 5. dynastie nastaly také v náboženské oblasti. V zádušním kultu se objevuje nové božstvo Usir. Kult boha Usira se začal šířit mezi privilegovanými jedinci nekrálovského původu, kteří zastávali nejvyšší administrativní úřady a/nebo pracovali v blízkosti krále. Analýza nekrálovských hrodek prozrazuje, že je jméno boha Usira dochováno v posmrtných příbytcích asi 60 osob, které žily v 5. dynastii, přesněji od vlády Niuserre a do konce dynastie. Chronologická distribuce ukazuje, že se Usir objevil nejprve v rámci obětní formule (*hṯp di nswt hṯp di Wsír*, „oběť, kterou dává král, oběť, kterou dává Usir“) a později také v rámci epitet zesnulého souvisejících s životem v zásvětí (*im3ḥw hr Wsír*, „ctěný před Usirem“, někdy s dalšími přídávky). V průběhu druhé poloviny 5. dynastie lze pozorovat poměrně rychlý nárůst takových obětních formulí a především epitet. Z geografického hlediska je nejvíce dokladů vyzývání boha Usira doloženo u Sakkáře, u celkem 40 jedinců. Písemné památky naznačují, že se koncept usirovského kultu formoval výhradně v hlavním městě Memfidě.

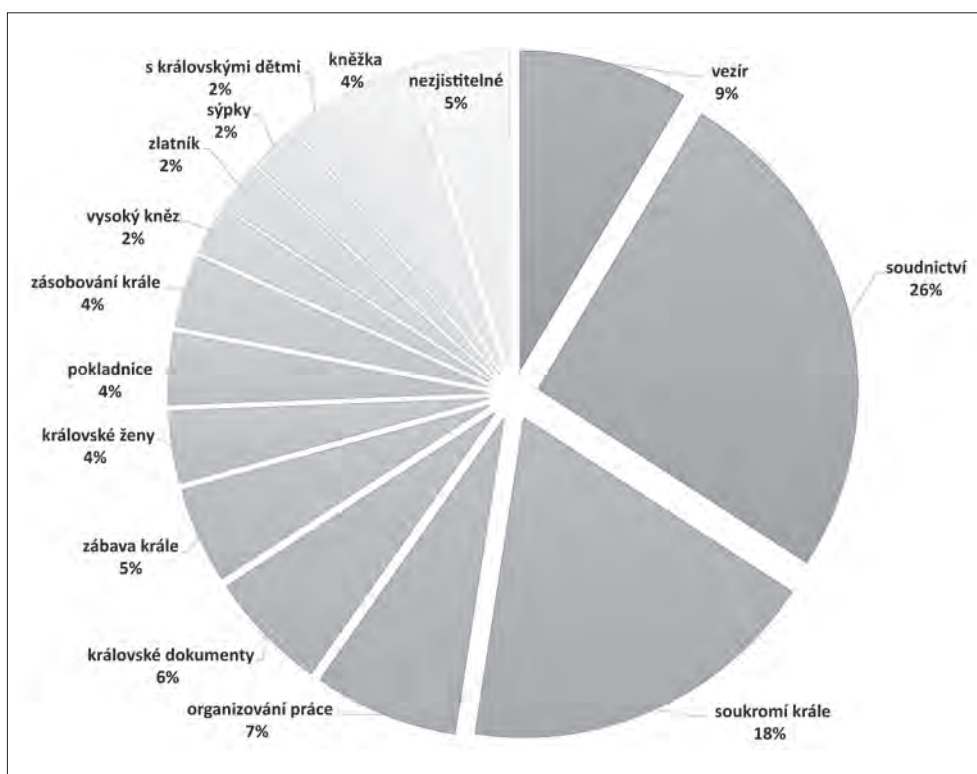
Rozbor titulatury osob vyzývajících Usira v době 5. dynastie ukazuje, že tyto lidé vykonávali důležité funkce ve správě země (srov. graf 1). Nejvyšší post, vezírský úřad, zastávalo sedm jedinců (9 %): Sechemanchptah (Badawy 1976: 15–24, figs. 18–24, pls. 14–23), Kai (Mariette 1889: 226–213), Senedžemib Inti (Brovarski 2001: 23–110), Senedžemib Mehi (Brovarski 2001: 133–160), Achethotep (Davies 1901), Kar (Bárta *et al.* 2009) a Ptahhotep Čefi (Davies 1900). Většina dalších mužů vykonávala činnosti spojené nejčastěji se soudní sférou (26 %), soukromím panovníka (18 %), organizační práce (7 %), královskými dokumenty (6 %), zábavou panovníka (5 %), pokladnicí

(4 %), zásobováním panovníka (4 %) atd. Členové královské rodiny zahrnovali 4 % a byly to ženy (srov. genderová analýza níže). Zaměstnání 5 % osob z korpusu je nejspíše kvůli stavu dochování.

Vysoce postavený kněz Ptahšepes, manžel nejstarší dcery krále Veserkafa, může být považován za jednoho z prvních, kdo si nechali zvěčnit Usirovo jméno na stěnách své hrobky. Ptahšepesovy kněžské tituly zahrnovaly 14 titulů kněze *hem-nečer* různých hlavních a menších bohů a jejich manifestací (Maat, Ptah, Sokar, Horachtej, Imychenetver, Chentejiautef, Chentejmedefet, Cherybakef, Džedšepes a Chentejčenenet) a čtyř slunečních chrámů (Nechenre, Sechetre, Setibre a Šesepibre) (Dorman 2002: 100, Fig. 3). Některé osoby vyzývající Usira v době Niuserreovy vlády byly zaměstnány v několika administrativních odděleních současně, například již zmíněný hodnostář Cej, který se řadil mezi nejvlivnější osobnosti své doby.

Z genderového hlediska mezi těmi, kteří vyzývali Usira v 5. dynastii, výrazně převažovali muži. Ženy tvořily 13 %, téměř všechny zastávaly kněžské funkce. Pouze jedna tvořila výjimku. Neferesres měla několik titulů spojených se zábavou panovníka (obr. 7) (Hassan 1936: 204–208, figs. 226, 228). Byla tedy v kontaktu s králem a ve srovnání s jinými zkoumanými ženami musela ve společnosti zaujímat velmi významné postavení (její rodina viz obr. 5). Tři z uvedených žen byly královského původu: královské manželky Chuit (Mariette 1889: 207–208) a Nubnebtj (Mariette 1889: 225–226) a králova nejstarší dcera Hemetre (Hassan 1950: 43–65; Bolshakov 1992: 203–210). Postavení kněžky Neferhetepes bylo primárně dáno skutečností, že byla manželkou vlivného hodnostáře Ceje (Epron – Daumas 1939: pls. XVIII, XIX, XXVII, XXXI, XXXIX). Podobně mohlo být ovlivněno

Graf 1 Procentuální vyjádření sociálního postavení osob, které v 5. dynastii vyzývaly boha Usira. Králové nejsou zahrnuti / **Chart 1** Expressions in percentages of the social position of people who invoked Osiris in the Fifth Dynasty; kings not included

Obr. 7 Vyobrazení Neferesres na nepravých dveřích v hrobce jejího syna Nimaatrea v Gíze. Součástí textu je obětní formule vzývající Usira: „oběť, kterou dává král, oběť, kterou dává Usir“ (Hassan 1936: Fig. 228) / Fig. 7 The figure of Neferesres on a false door in the tomb of her son, Nymaatre, at Giza. An offering formula invoking Osiris was embodied in the text (Hassan 1936: fig. 228)

i postavení další kněžky, Hetepheres; její manžel Nimaatrea a tchyně Neferesres zajišťovali panovníkovi zábavu (Hassan 1936: 202–225). Tisethor, pohřbená na královské nekropoli v Abúsíru, mohla být nějakým způsobem spojená s královskou rodinou (Verner – Callender 2002: 13–16, pl. V). Společenské postavení poslední ženy, Inti, je na základě dochovaných pramenů těžké určit (Manuelian 1998; Bolshakov 2001).

Závěr

Široká škála společenských proměn odehrávajících se v polovině 5. dynastie, za Niuserreovy vlády, může na první pohled svádit k rychlému závěru, že tento vládce učinil celou řadu reforem. Pečlivé prozkoumání, založené především na analýze nekrálovských hrodek z 5. dynastie, ukazuje, že změny, které v době Niuserreova panování nastaly, byly důsledkem transformace společnosti, která započala na přelomu 4. a 5. dynastie. Tehdy začaly být osoby nekrálovského původu zaměstnávány ve větším měřítku ve správě státu. Efektivní, schopní a loajální úředníci postupně pronikli do vysokých úřadů a členové královské rodiny byli na úřednických postech upozaďováni (Strudwick 1985; Bárta 2013b). Rodiny těchto

hodnostářů postupně upevňovaly své pozice ve správě země a ve vztahu ke králi. Jejich participace v mocenském systému byla klíčovým momentem ve vývoji staroegyptské společnosti. Důležitost několika mužů a jejich rodin byla ještě umocněna manželskými svazky s královskými dcerami. Tím společenské a politické postavení těchto mužů ještě zesílilo.

Období změn v polovině 5. dynastie, primárně spojené s vysoce postavenými úředníky (nárůst participace na moci, sňatková politika královské rodiny, zavedení boha Usira, instalace titulu kněz *hem-nečer* Maat atd.), ukazuje na celkovou transformaci společnosti. Co se však stalo? Paul John Frandsen (2012) přišel s myšlenkou „vyhlídky spasení“ ve spojitosti s decentralizací politické a ekonomické moci ve 3. tisíciletí př. Kr. Rozpracování Frandsenovy myšlenky skvěle sedí na období rané 5. dynastie a vystihuje podstatu změn. Úředníci nekrálovského původu se podíleli na správě země vykonáváním svých povinností vůči králi, a stali se tak spoluzodpovědnými za udržování řádu *maat*, garantovaného panovníkem. Tito jedinci tvořili páteř administrativy v době 5. dynastie. Integrace do mechanismu udržování řádu mohla začít v polovině 5. dynastie nebo o něco dříve, kdy se objevuje titul kněz *hem-nečer* Maat, který byl připojován k titulatuře

osob zaměstnaných na vysokých administrativních postech. Tyto inovace v sobě zahrnovaly další vrstvy a konotace: novou perspektivu vzkříšení pro dané osoby, tj. posmrtný život odpovídající jejich profesní závažnosti.

Niuserreova vláda bezpochyby představovala mezník, který zásadním způsobem ovlivnil následný vývoj staroegyptského státu. Niuserreovi nástupci na trůnu následovali jeho koncept nově definovaných podmínek ve státě založený na odpovědnosti za udržování *maat* a distribuci moci ve společnosti. Usirovský kult byl propracován a během několika desetiletí se od počátku 6. dynastie plošně rozšířil po celém Egyptě do všech společenských vrstev. Když v průběhu 6. dynastie ještě více posílila správa Horního Egypta, sňatková politika mezi králem a hodnostáři (včetně nomarchů) se stala běžným společenským a politickým prvkem. Později v době Nové říše se sňatky princezen staly také záležitostmi diplomatických zahraničních aliancí.

Budoucí výzkumy bezpochyby přinesou objevy dalších hrobek dosud ukrytých pod pískem a ty nám poskytnou nová svědectví o proměně světa živých i mrtvých v 5. dynastii. Avšak procesy a příčinné souvislosti mezi událostmi mohou být detekovány a může jim být lépe porozuměno nejenom díky objevům ve smyslu odkrývání staroegyptských památek, ale také díky použití nových výzkumných přístupů aplikovaných na již známé znalosti a data. Mezi takové postupy patří například metoda analýzy komplexních sítí, jejíž výsledky jsou prezentovány v tomto článku.

Poznámky

- ¹ Tato studie vznikla za podpory Grantové agentury České republiky v rámci projektu 16-07210S *Metody komplexních sítí aplikované na data starověkého Egypta v období Staré říše (2700–2180 př. Kr.)*.
- ² Nedávné výzkumy amerického týmu v Gize odhalily činnost panovníků 5. dynastie související s udržováním kultu jejich předků, kteří vládli v období 4. dynastie. Podrobnější informace viz každoroční zprávy z výzkumu, časopis a webové stránky organizace Ancient Egypt Research Associates (AERA), <http://www.aeraweb.org/>. Přístupné 2. ledna 2018.
- ³ Tento příspěvek vnímá pojem nepotismus v jeho plném významu. K nepotismu dochází, když osoba disponující určitou mocí ovlivňuje pozice nebo funkce svých příbuzných. Nepotismus jako neférová praktika je často uváděn mezi negativními fenomény, které společnost přivedly ke kolapsu, jako například v případě Staré říše. Může se objevit nejen v politických funkcích, ale také v různých organizacích, institucích a společnostech (včetně říše zvířat).

Databázové zdroje:

Maat-base, databáze zahrnující osobní jména, tituly a rodinné vztahy více než 4 500 osob žijících v období Staré říše. Jedná se o databázový projekt započatý v roce 2006 Veronikou Dulíkovou, který stále pokračuje.

Internetové zdroje:

<http://www.aeraweb.org/>

Literatura:

- Altenmüller, Hartwig
2008 „Family, ancestor cult and some observations on the chronology of the late Fifth Dynasty“, in: Vymazalová, Hana – Bárta, Miroslav (eds.). *Chronology and Archaeology in Ancient Egypt (the Third Millennium B.C.)*, Prague: Charles University in Prague, s. 144–161.

- Andreu, Guillemette
1997 „Fausse-porte de Nykarê, Cleveland Museum of Art 64.91“, in: Berger, Catherine – Mathieu, Bernard (eds.). *Études sur l'Ancien Empire et la nécropole de Saqqâra dédiées à Jean-Philippe Lauer*, Montpellier: Université Paul Valéry [Orientalia Monspeliensia 9], s. 21–30.
- Badawy, Alexander
1976 *The Tombs of Iteti, Sekhem'ankh-Ptah, and Kaemnofert at Giza*, Berkeley – Los Angeles – London: University of California Press [Occasional Papers 9].
- Baer, Klaus
1960 *Rank and Title in the Old Kingdom. The Structure of the Egyptian Administration in the Fifth and Sixth Dynasties*, Chicago: University of Chicago Press.
- Bárta, Miroslav
2005 „Architectural Innovations in the Development of the Non-Royal Tomb During the Reign of Nyusera“, in: János, Peter (ed.). *Architecture and Significance. Thoughts on Ancient Egyptian Architecture*, Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften [Denkschriften der Österreichische Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Klasse 33], s. 105–130.
- 2013a „Krásná kněžka a tajemná princezna: tajemství rodinného pohřebiště v jižním Abúsiru“, *Pražské egyptologické studie X*, s. 17–25.
- 2013b „Kings, Viziers, and Courtiers: Executive Power in the Third Millennium B.C.“, in: Moreno García, Juan Carlos (ed.). *Ancient Egyptian Administration*, Leiden – Boston: Brill [Handbook of Oriental Studies. Section 1, The Near and Middle East], s. 153–175.
- 2015 „Ancient Egyptian History as an Example of Punctuated Equilibrium: An Outline“, in: Manuelian, Peter Der – Schneider, Thomas (eds.). *Towards a New History for the Egyptian Old Kingdom. Perspectives on the Pyramid Age*, Leiden – Boston: Brill [Harvard Egyptological Studies 1], s. 1–17.
- Bárta, Miroslav – Dulíková, Veronika
2015 „Divine and Terrestrial: The Rhetoric of Power in Ancient Egypt (The Case of Nyusera)“, in: Coppens, Filip – Janák, Jiří – Vymazalová, Hana (eds.). *7. Tagung zur Königsideologie / 7th Symposium on Egyptian Royal Ideology: Royal versus Divine Authority. Acquisition, Legitimization and Renewal of Power*, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag [Königtum, Staat und Gesellschaft früher Hochkulturen 4,4], s. 31–48.
- Bárta, Miroslav et al.
2009 *Tomb Complex of the Vizier Qar, His Sons Qar Junior and Senedjemib, and Iycai. Abusir South 2*, Prague: Dryada [Abusir XIII].
- Begelsbacher-Fischer, Barbara L.
1981 *Untersuchungen zur Götterwelt des Alten Reiches. Im Spiegel der Privatgräber der IV. und V. Dynastie*, Freiburg – Göttingen: Universitätsverlag – Vandenhoeck & Ruprecht [Orbis Biblicus et Orientalis 37].
- Bissing, Friedrich Wilhelm von – Borchardt, Ludwig
1905 *Das Re-Heiligtum des Königs Ne-woser-re (Rathures). Band I. Der Bau*, Berlin: Dunker.
- Bissing, Friedrich Wilhelm von – Kees, Hermann
1923 *Das Re-Heiligtum des Königs Ne-woser-re (Rathures). Band II. Die Kleine Festdarstellung*, Leipzig: J. C. Hinrichs'sche Buchhandlung.
- 1928 *Das Re-Heiligtum des Königs Ne-woser-re (Rathures). Band III. Die Grosse Festdarstellung*, Leipzig: J. C. Hinrichs'sche Buchhandlung.
- Bolshakov, Andrey O.
1992 „Princess *Hm.t-r'(w)*: The First Mention of Osiris?“, *Chronique d'Égypte* 134, s. 203–210.
- 2001 „Osiris in the Fourth Dynasty Again? The false door of Jntj, MFA 31.781“, in: Györy, Hedvig (ed.). *Mélanges offerts à Edith Varga „le lotus qui sort de terre“*, Budapest: Musée Hongrois des Beaux-Arts [Bulletin du Musée Hongrois des Beaux-Arts. Supplément-2001], s. 65–80.

- Borchardt, Ludwig
1907 *Das Grabdenkmal des Königs Ne-user-re*, Leipzig: Hinrichs'sche Buchhandlung [Ausgrabungen der Deutschen Orient-Gesellschaft in Abusir 1902–1908. Bd. 1].
- Brovarski, Edward
2001 *The Senedjemib Complex. Part I. The Mastabas of Senedjemib Inti (G 2370), Khnumenti (G 2374), and Senedjemib Mehi (G 2378)*, Boston: Museum of Fine Arts [Giza Mastabas 7].
- 2013 „Overseers of Upper Egypt in the Old to Middle Kingdoms. Part 1“, *Zeitschrift für Ägyptische Sprache und Altertumskunde* 140, s. 91–111.
- Brunner-Traut, Emma
1995 *Die altägyptische Grabkammer Seschemnofers III. aus Gîsa*, Mainz am Rhein: Zabern.
- Bussmann, Richard
2010 *Die Provinztempel Ägyptens von der 0. bis zur 11. Dynastie: Archäologie und Geschichte einer gesellschaftlichen Institution zwischen Residenz und Provinz*, Leiden – Boston: Brill [Probleme der Ägyptologie 30].
- Campagno, Marcelo
2009 „Kinship and Family Relation“, in: Frood, Elizabeth – Wendrich, Willeke (eds.). *UCLA Encyclopedia of Egyptology*, Los Angeles (<http://escholarship.org/uc/item/7zh1g7ch>. Přístupné 20. června 2018.).
- Davies, N. de G.
1900 *The Mastaba of Ptahhetep and Akhethetep at Saqqareh, Part I. The Chapel of Ptahhetep and the Hieroglyphs*, London: Egyptian Exploration Fund, Kegan Paul & co.
1901 *The Mastaba of Ptahhetep and Akhethetep at Saqqareh, Part II. The Mastaba. The Sculptures of Akhethotep*, London: Egyptian Exploration Fund, Kegan Paul & co.
- Dorman, Peter F.
2002 „The biographical inscription of Ptahshepses from Saqqara: A newly identified fragment“, *Journal of Egyptian Archaeology* 88, s. 95–110.
- Dulíková, Veronika
2016 *The Reign of King Nyuserre and its Impact on the Development of the Egyptian State. A Multiplier Effect Period during the Old Kingdom*, Praha: Univerzita Karlova (nepublikovaná disertační práce).
- 2017 „Ptahšepses, vezír a králův zet“, v kontextu společnosti Staré říše“, *Pražské egyptologické studie XVIII*, s. 64–71.
- Dulíková, Veronika – Mařík, Radek
2017 „Complex network analysis in Old Kingdom society: a nepotism case“, in: Bárta, Miroslav – Coppens, Filip – Krejčí, Jaromír (eds). *Abusir and Saqqara in the Year 2015*, Prague: Czech Institute of Egyptology, Faculty of Arts, Charles University in Prague, s. 63–83.
- Epron, Lucienne – Daumas, François
1939 *Le tombeau de Ti. Fasc. 1. Les approches de la chapelle*, Le Caire: Bulletin de l'Institut français d'archéologie orientale.
- Frandsen, Paul John
2012 „Aspects of Kingship in Ancient Egypt“, in: Brisch, Nicole (ed.). *Religion and Power. Divine Kingship in the Ancient World and Beyond*, Chicago: The University of Chicago [Oriental Institute Seminars 4], s. 47–73 (<https://oi.uchicago.edu/sites/oi.uchicago.edu/files/uploads/shared/docs/ois4.pdf>. Přístupné 20. června 2018.).
- Harpur, Yvonne
1987 *Decoration in Egyptian Tombs of the Old Kingdom. Studies in orientation and context*, London – New York: KPI.
- Hassan, Selim
1936 *Excavations at Gîza. Vol. II. 1930–1931*, Cairo: Faculty of Arts of the Egyptian University – Government Press.
1950 *Excavations at Gîza. The Mastabas of the Sixth Season and their Description, Vol. VI – Part III. 1934–1935*, Cairo: Government Press.
- Helck, Wolfgang
1956 „Wirtschaftliche Bemerkungen zum privaten Grabbesitz im Alten Reich“, *Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Abteilung Kairo* 14, s. 63–75.
1994 „Wege zum Eigentum und Boden im Alten Reich“, in: Allam, Shafik (ed.). *Grund und Boden in Altägypten. Rechtliche und sozio-ökonomische Verhältnisse. Akten des internationalen Symposiums Tübingen 18.–20. Juni 1990*, Tübingen: Allam [Untersuchungen zum Rechtsleben im Alten Ägypten 2], s. 9–13.
1997 „Überlegungen zum Ausgang der 5. Dynastie“, *Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Abteilung Kairo* 47, s. 163–168.
- Hornung, Erik – Krauss, Rolf – Warburton, David A. (eds.)
2006 *Ancient Egyptian Chronology*, Leiden – Boston: Brill [Handbook of Oriental Studies. Section One. The Near and Middle East 83].
- Chauvet, Violaine
2008 „Decoration and Architecture: The Definition of Private Tomb Environment“, in: D'Auria, Sue H. (ed.). *Servant of Mut. Studies in Honour of Richard A. Fazzini*, Leiden – Boston: Brill [Probleme der Ägyptologie 28], s. 44–52.
- Cherpion, Nadine
1989 *Mastabas et hypogées d'Ancien Empire. Le problème de la datation*, Bruxelles: Connaissance de l'Égypte Ancienne.
- Janák, Jiří – Vymazalová, Hana – Coppens, Filip
2011 „The Fifth Dynasty 'sun temples' in a broader context“, in: Bárta, Miroslav – Coppens, Filip – Krejčí, Jaromír (eds). *Abusir and Saqqara in the year 2010/1*, Prague: Czech Institute of Egyptology, Faculty of Arts, Charles University in Prague, s. 430–442.
- Jánosi, Peter
1999 „The Tombs of Officials. House of Eternity“, in: O'Neill, John P. (ed.). *Egyptian Art in the Age of the Pyramids*, New York: The Metropolitan Museum of Art, s. 27–39.
- Jirásková, Lucie
2017 „Model stone vessel of the Old Kingdom – their typology and chronology“, in: Bárta, Miroslav – Coppens, Filip – Krejčí, Jaromír (eds). *Abusir and Saqqara in the Year 2015*, Prague: Czech Institute of Egyptology, Faculty of Arts, Charles University in Prague, s. 145–156.
- Jones, Dilwyn
2000 *An Index of Ancient Egyptian Titles, Epithets and Phrases of the Old Kingdom*, Oxford: Archaeopress [British Archaeological Reports International Series 866].
- Kanawati, Naguib
1977 *The Egyptian Administration in the Old Kingdom. Evidence on its Economic Decline*, Warminster: Aris & Phillips Ltd.
1980 *Governmental Reforms in Old Kingdom Egypt*, Warminster: Aris & Phillips Ltd.
- Linhart, Jiří – Petrusek, Miroslav – Vodáková, Alena – Maříková, Hana
1996 *Velký sociologický slovník*, Praha: Karolinum.
- Manuelian, Peter Der
1998 „A Case of Prefabrication at Giza? The False Door of Inti“, *Journal of American Research Center in Egypt* 35, s. 115–127.
- Mariette, A.
1889 *Les Mastabas de l'Ancien Empire. Fragment du dernier ouvrage*, Paris: F. Vieweg.
- Mathieu, Bernard
2010 „Mais qui est donc Osiris? Ou la politique sous le lindeu de la religion (Enquêtes dans les Textes des Pyramides 3)“, *ENiM. Égypte Nilotique et Méditerranéenne* 3, s. 77–107.
- Martin-Pardey, Eva
1976 *Untersuchungen zur ägyptischen Provinzialverwaltung bis zum Ende des Alten Reiches*, Hildesheim: Gerstenberg [Hildesheimer ägyptologische Beiträge 1].

- Morales, Antonio J.
2006 „Traces of official and popular veneration to Nyuserre Iny at Abusir. Late Fifth Dynasty to the Middle Kingdom“, in: Bárta, Miroslav – Coppens, Filip – Krejčí, Jaromír (eds.). *Abusir and Saqqara in the Year 2005*, Prague: Czech Institute of Egyptology, Faculty of Arts, Charles University in Prague, s. 311–341.
- Nolan, John
2012 „Fifth Dynasty Renaissance at Giza“, AERAGRAM 13/2, s. 2–5.
- Nuzzolo, Massimiliano
2015 „The Sed-Festival of Niuserra and the Fifth Dynasty Sun Temples“, in: Manuelian, Peter Der – Schneider, Thomas (eds.). *Towards a New History for the Egyptian Old Kingdom. Perspectives on the Pyramid Age*, Leiden – Boston: Brill [Harward Egyptological Studies 1], s. 366–392.
- Odler, Martin – Dulíková, Veronika
2015 „Social context of the Old Kingdom copper model tools“, World Archaeology 47/1, s. 94–116.
- Papazian, Hratch
2012 *Domain of Pharaoh. The Structure and Components of the Economy of Old Kingdom Egypt*, Hildesheim: Gerstenberg [Hildesheimer ägyptologische Beiträge 52].
- Picardo, Nicolas S.
2010 „(Ad)dressing Washptah: Illness or Injury in the Vizier's Death, as Related in His Tomb Biography“, in: Hawass, Zahi – Wegner, Jennifer Houser (eds.). *Millions of Jubilees. Studies in Honor of David P. Silverman*. Vol. 2, Cairo: Supreme Council of Antiquities, s. 93–104.
- Roth, Ann Macy
1988 „The Organisation of Royal Cemeteries at Saqqara in the Old Kingdom“, Journal of American Research Center in Egypt 25, s. 201–214.
- Rydström, Kjell T.
1994 „Hry sšꜣꜣ ‘In Charge of Secrets’: The 3000-Year Evolution of a Title“, Discussions in Egyptology 28, s. 53–94.
- Simpson, William Kelly
1978 *The Mastabas of Kawab, Khafkhufu I and II. G 7110-20, 7130-40, and 7150 and Subsidiary Mastabas of Street G 7100*, Boston: Museum of Fine Arts [Giza Mastabas 3].
- Smith, Mark
2017 *Following Osiris: Perspectives on the Osirian Afterlife from Four Millennia*, Oxford: Oxford University Press.
- Steindorff, Georg
1913 *Das Grab des Ti. Veröffentlichungen der Ernst von Sieglin-Expedition 2*, Leipzig: Hinrichs'sche Buchhandlung.
- Strudwick, Nigel C.
1985 *The Administration of Egypt in the Old Kingdom. The Highest Titles and their Holders*, London: KPI.
- Verner, Miroslav
1977 *The Mastaba of Ptahshepses. Reliefs*, 2 vols., Prague: Charles University [Abusir I].
- 2001 „Archaeological Remarks on the 4th and 5th Dynasty Chronology“, Archiv orientální 69/3, s. 363–418.
- 2008 *Pyramidy*, Praha: Academia.
- 2014 *Sons of the Sun. Rise and Decline of the Fifth Dynasty*, Prague: Charles University in Prague, Faculty of Arts.
- Verner, Miroslav – Callender, Vivienne G.
2002 *Djedkare's Family Cemetery*, Prague: Czech Institute of Egyptology, Faculty of Arts, Charles University – Set out [Abusir VI].
- Vymazalová, Hana – Dulíková, Veronika
2012 „O princezně Šeretnebtj“, Pražské egyptologické studie IX, s. 10–17.
- 2013 „Výzkum komplexu princezny Šeretnebtj v jižním Abúsíru“, Pražské egyptologické studie X, s. 26–34.
- Ziegler, Christiane *et al.*
2007 *Le mastaba d'Akhetetep*, Paris: Musée du Louvre éditions – Peeters [Foilles du Louvre à Saqqara I].

Abstract:

The reign of King Nyuserre: a time of transformation

The paper deals with the reign of Nyuserre, one of the great Old Kingdom rulers who ruled in the mid-Fifth Dynasty. A gradual transformation of Egyptian society took place during this crucial period, and a number of innovations came about in various spheres (religion, society, administration, tomb architecture, *etc.*), mirroring a change in the participation in power. This situation was reflected primarily in dignitaries' tombs dated to the given period, which became indicators of this transformation of society. The research is focused on an analysis of more than 100 tombs of high-ranking individuals and their family members, and particularly of their titulary, offering formulae, false doors, *etc.*

In order to provide a framework for a better understanding of the changes, innovations and processes which occurred, this treatise uses representative cases from social, administrative and religious areas to illustrate the innovativeness of the period of Nyuserre's reign and the climate in which the concatenation of many changes came to pass.

Old Kingdom – Fifth Dynasty – Nyuserre – transformation of society – administration – Osiris – princess

Stará říše – 5. dynastie – Niuserre – proměna společnosti – administrativa – Usir – princezna

Veronika Dulíková (veronika.dulikova@ff.cuni.cz)

Český egyptologický ústav, Filozofická fakulta, Univerzita Karlova